

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

Araştırma Makalesi /
Research Article

YIL: 2024
CİLT: 9
SAYI: 1

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 03.06.2024

Kabul Tarihi: 24.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 28.06.2024

ARTICLE INFO

Submitted date: 03.06.2024

Accepted date: 24.06.2024

Published date: 28.06.2024

e-ISSN 2547-9865

III. Selim Dönemi Elçiler Gözü İle Avrupa Sahne Oyunları (Tiyatro, Opera ve Balo)*

*European Stage Plays (Theater,
Opera, and Ballet) Through the Eyes
of the Ambassadors of Sultan Selim III
Era*

Selçuk Çal
Bartın Üniversitesi,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
selcuk.cal@hotmail.com,
0000-0003-0694-7150

Öz

Sosyal hayat, devletlerin yönetimini ve meşruiyet dayanaklarını etkilemektedir. Tiyatro, opera ve balo gibi sahne oyunları bu sosyal hayat unsurlarının başında gelmektedir. İletişim hızının ve etkisinin düşük olduğu XVIII. asırda, toplumların organize olup yönetimlere tepki vermesini sağlayan yerlerden birisi sahne oyunlarıdır. Oyunlar sayesinde insanlar aynı duyguları, aynı anda hissedip yöneticilere karşı ortak tepkilerini gösterebiliyordu. Kral, kilise ve soylular gibi yönetici sınıfı, oyun konusu edilip yönetimlerin eleştirilmesine olanak sağlıyordu. Oyunlar aracılığıyla yöneticilerin alay ve eğlence unsuru haline getirilmesi, kutsallık algılarına zarar veriyordu. Ayrıca sahne oyunları sadece sahnede kalmıyordu. Cenaze törenleri, balolar ve davetlerde de icra ediliyordu. Böylece yönetimlerin kutsallığı düşüncesi, yerini dünyevi bir bakış açının var olabileceğinin anlaşılması imkanını sağlıyordu. Bu bilgilerin öğrenilmesinde, elçilerin yazdığı sefaretnamelerden yararlanılmıştır. Bu nedenle makale yazım tekniğinde, metin analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Bu makalenin temel amacı, sahne oyunlarının Avrupa devletlerinin yönetim meşruiyetlerini sorgulamak ve dünyevi bir alana çekilmesi hususundaki katkılarını açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, Elçiler, Avrupa, Sahne Oyunları

Abstract

Social life affects the governance and legitimacy bases of states. Stage games such as theater, opera and prom among the main elements of social life. In the 18th century, when the speed and impact of communication was low, stage plays were one of the places that enabled societies to organize and react to governments. Thanks to the games, people could feel the same emotions at the same time and show common reactions to the managers. The ruling class, such as the king, the church and the nobility, were the subject of games and allowed government to be criticized. Turning the rules into an element of ridicule and entertainment through games was damaging their perception of holiness. Moreover, stage plays did not only remain on the stage. It was also performed at funerals, proms and receptions. Thus, the idea of the sanctity of governments was replaced by the possibility of understanding that a worldly perspective could exist. In learning this information, the embassy books written by the ambassadors were used. For this reason, text analysis technique was used in article writing. The main purpose of this article is to explain the contributions of stage plays in questioning the administrative legitimacy of European states and drawing them into a worldly sphere.

Keywords: III. Selim, Ambassadors, Europa, Stage Plays.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

* Bu makalede 819624 numaralı "III. Selim Dönemi Elçiler Gözü İle Avrupa Sosyo-Kültürel Hayatı" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Tezde değinilen başlıklardan biri olan Avrupa sahne hayatı, makalede detaylandırılarak okuyucuya sunulmuştur.

Giriş

III. Selim dönemi elçileri, fevkaledede (geçici) elçiler ve daimi elçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fevkaledede elçiler, geçici süre ile başka devlete elçi olarak giderlerdi. Bu elçilerin temel görevi; Osmanlı Devleti'nin kazandığı zaferleri bildirmek, barış antlaşmasının şartlarını sunmak, yeni padişahın tahta geçiş haberini duyurmak, şehzadelerin sünnet ve düğün etkinliklerini iletmekten oluşmaktaydı. III. Selim dönemi fevkaledede elçiler; Ebubekir Ratib Efendi, Mustafa Rasih Paşa, Ahmet Azmi Efendi, Asım Said Efendi, Amedi Mehmet Said Galib Efendi, Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi'dir. Daimi elçiler ise üç yıllığına kalıcı olarak başka devlete elçi olarak gitmekteydi. Gidilen ülke ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkileri geliştirmek, ülkedeki gelişmeleri başkent İstanbul'a bildirmek gibi görevleri vardı. Bu daimi elçiler; Yusuf Agah Efendi, İsmail Ferruh Efendi, Moralı Esseyit Ali Efendi, Mehmet Sait Halet Efendi, Abdurrahim Muhib Efendi, Ali Aziz Efendi ve İbrahim Afif Efendi'dir.

Avrupa devletlerine giden bu elçiler Avrupa'nın ilerleme sebeplerini anlamaya özen göstermişlerdir. Genelde elçiler sosyal konuları dolaylı bir anlatım ile hızlıca geçerken askeri, siyasi ve diplomasi konuları üzerinde sıklıkla durmuşlardır. Oysa halkın yaşam biçimi, eğlence hayatı, sağlık ve eğitim sistemi askeri ve diplomasi alanlarındaki başarılarını belirlemektedir. Sosyal hayatın üzerinde yeterince durulmadığı için kaynaklar yetersizdir. Kaynakların sınırlı ve kısıtlı olması sebebiyle sosyal hayat konusunda çalışmalar yeteri kadar yapılamamıştır. Var olan çalışmalar ise geniş kapsamlı bir zaman dilimi veya büyük coğrafyaları içerisine aldığı için tutarsız sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Avrupa devletlerinin en önemli sosyal hayat konularından biri sahne oyunlarıydı. Bu sahne oyunları tiyatro, opera ve balodan oluşmaktaydı. Sahne oyunları, Avrupa devletlerindeki yönetim anlayışlarının sorgulanmasına imkan sağlamaktaydı. Çünkü sahne oyunları sayesinde, toplumun iletişim hızı artmıştır. Bu sayede organize tepkiler verebilir hale gelmişlerdir. Yöneticilerin oyun konularında karikatürize edilmesi, meşruiyetlerinin sorgulanmasına zemin oluşturmuştur. Böylece yönetimlerin meşruiyetinin tanrıdan geldiğine inanılan kutsallık algısının değişmesine imkan sağlanmıştır. Oyunların konusu Avrupa coğrafyası ve Hıristiyanlık dini ile sınırlı kalmamıştır. Bu yüzden farklı coğrafyalara ve kültürlerle ait hikayeler sahnelerde icra edilmiştir. Böylece okuma yazma bilmeyen kişiler sahne oyunları sayesinde farklı kültürlerle veya dillere ait bilgileri edinmişler, dolayısıyla toplumun bilgi seviyesi yükselmiştir.

Bundan dolayı Avrupa sosyal hayatının sahne oyunları unsuru önemli bir konuma sahiptir. Sahne oyunlarının öneminin ortaya çıkarılması ile halk tarafından gelen taleplerin yönetim kademesini nasıl etkilediğini anlayacağız. Böylece askeri ve siyasi konulardaki gelişmelerin arkasındaki unsurları tespit etmiş olacağız.

Yöntem ve Teknik

Tarih bilimi deney ve gözlemlerle kanıtlanamadığı için kullanılan kaynaklar önemli bir yeri kapsamaktadır. Kaynakların birincil el kaynak olması makalenin güvenilirliğini sağlaması açısından önemlidir. Bu yüzden bu makalede dönem elçilerin sefaretnamelerinden yararlanılarak incelemelerde bulunuldu. Bundan dolayı makalede yararlanılan yazım tekniği metin analizi tekniğidir.

Makalede Avrupa sahne hayatı anlatılmaktadır. Ancak çok geniş bir Avrupa coğrafi alanın incelenmesi, sıklıkla hatalar yapılmasına zemin oluşturmaktadır. Bu yüzden makalede beş Avrupa devleti ile sınırlı kalınmıştır. Bu Avrupa devletleri; Fransa, Prusya, Rusya, İngiltere ve Avusturya'dır.

Geniş zaman döneminin alınması dolayısıyla incelemelerin ve tespitlerin tutarlı, anlaşılır olmasına imkan sağlayamamaktadır. Bu sorunu engellemek adına sadece III. Selim dönemi elçilerinin gözü ile Avrupa sahne hayatı anlatılmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 1789-1808 yılları arasında inceleme yapmamıza olanak vermektedir. Böylece daha tutarlı, anlaşılır ve güvenli değerlendirme yapma şansımız olmaktadır.

Konunun bulgular kısmında tespitler aktarılırken, devletlerin ayırımına gidilmemiştir. Nitekim elçilerin görüşleri de ayrı ayrı sunulmamıştır. Bunların yerine Avrupa sahne hayatının ortak yönleri tespit edilerek okuyucuya aktarılması tercih edilmiştir.

Elçilerin sahne oyunlarını nasıl tarif ettikleri, sahne oyunlarını nasıl çeşitlendirdikleri ile makaleye giriş yapılmıştır. Oyunların nasıl binalarda icra edildiği ile devam edilmiştir. Ardından ne çeşit oyunların sahnelendiği aktarılmıştır. Sahne oyunlarının ekonomiye katkısı anlatılmıştır. Oyunların hangi vakitlerde oynandığının tespiti yapılmıştır. Sahne oyunlarının cenazelerde ve davetler gibi yerlerde de yapıldığı okuyucuya sunulmuştur. Sonuç değerlendirmesi yapılarak makale sonlandırılmıştır.

Bulgular

Elçiler, oyunların ve dansların sergilendiği sahnelere, 'hayalhane' veya 'komediye' adını vermektedir. Morali Esseyit Ali Efendi, Fransa'nın Marsilya şehrinde gittiği sahne için "... komediye hayalhânesine varılıp oyun ve raksları temâşâ ve avdet olundu." diyerek, hayalhane adını kullanmaktadır (Morali Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*, 1913: 12). Ahmet Azmi Efendi Berlin şehrinde "...ve (opera komediye) dedikleri hayalhanelere..." gittiklerini anlatmaktadır (Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*, 1790: 38). Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Varşova şehrindeki binaların özelliklerini anlatırken, doksan bin nüfuslu bir kentte "...ve iki komediye haneleri..." olduğunu belirtmektedir (Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*, 1806: 44). Benzer tabiri Mustafa Rasih Efendi Rusya İmparatorluğu'nda gördüğü sahneler için kullanır.

“*Memalik-i Millet-i Nasarada kumadiye adıyla...*” yerlerin mevcut olduğunu söylemektedir (Karakaya, 1996: 87).

Avrupa halkları, yemeklerden önce ve sonra bu yerlerde toplanmaktadır. Oyunları seyredip eğlenmekte ve vakit geçirmektedir. Bundan dolayı elçiler bu sahne oyunlarını Osmanlı Devleti’ndeki özellikle İstanbul’da özel günlerde sergilenen oyunlara benzetmektedir. Giritli Ali Aziz Efendi, “...*hususî olarak komedi denen çengi oyunu tertip etmişlerdir.*” diyerek benzerliğe değinmektedir (Nuri Bey, 2015: 513). Moralı Esseyit Ali Efendi de sanatçıların kıyafetleri ve hareketleri nedeniyle, “*İstanbul’da kol çengilerinin oynadıkları meydan oyununa pek şebîhdîr.*” sözleriyle benzerliği açıklamaktadır (Moralı, 1913: 29).

Bu açıdan elçiler sahne oyunlarını halkın eğlence aracı olarak görmektedir. Bu binalara gelen halk burada gösterileri izleyip boş zamanlarını değerlendirmektedir. İstanbul’da özel günlerde icra edilen yerel oyunlar ile Avrupa şehirlerindeki tiyatro, opera gibi sahne oyunlarını benzer olarak görmektedir.

Bazı elçiler tiyatro sahnesinde sergilenen oyunları konusuna göre ayırmayı başarmaktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Komediye demek müferrih oyun demek olup trajediye mihnetli olan menâkıb misalleridir.*” diyerek sahne oyunlarını komedi ve trajedi diye ikiye ayırmaktadır (Moralı, 1913: 30). Daha sonra “...*aralık aralık opera ve komediye ve bahçe seyrine azimet olunur oldu.*” sözlerinden operayı tiyatro oyunlarından ayrı tuttuğu anlaşılmaktadır. Ebubekir Ratib Efendi “*Komedyâ dedikleri lu’b aynı ile meddah ve çengi hikayeleri şeklinde ve opera, hayal ile çengi lu’blarından müretteb olup,*” sözleriyle komediye ve opera tanımını yapmaktadır. Elçi her iki sahne türünü Sebin şehrinde izlemiştir. Temeşvar kentine geldiğinde onu karşılayan kişiler ‘komediye, opera veya tragedya’ oyunlarından hangisine gitmek istediğini sorarlar. Opera ve komediye gittiğini söyleyen elçi, tragedya oyununa gidebileceğini söyler. “*Lakin tiracedya hüzn ü bükairas edecek mesaibe dair hikayetten ibaret olup...*” diyerek trajedi oyun türünün tarifini yapar (Uçman, 2012: 30). Böylece Ebubekir Ratib Efendi’ye göre sahne oyunları opera, komediye ve trajedi olmak üzere üç türe ayrılmaktadır. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Viyana şehrinde ‘komediye’ diyerek bir binayı tanıttıktan sonra sefaretnamesine şu notu düşmüştür; “*Komediyyeden maksad komedi, ondan meramı ise tiyatro olacak*” demiştir (Vahit, 1806: 19). Amedi Galib Efendi’nin “*Budin semtinde olan komediyeye isâl eyleyip tehiyye ettirmiş olduğu bir mahall-i mahsûs zikr olunan komediye-i drâmiyede*” sözlerinden trajedi oyununun ‘dramaya’ denk geldiği aktarmaktadır. Napolyon ile Paris’te gerçekleştirdiği sohbetinde operaya gidip gitmediği sorulmuştur. Bunun üzerine elçi, Paris’te operaya “*henüz vakit olmadığını beyan eyledim.*” diyerek, opera ve tiyatro ayırımını yatığı anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1937: 383). Amedi Galip Efendi, drama oyunu için; “*krallar dahi mahsûs gidip temâşâ iderler...*” diyerek kralların dahi katıldığı yasal bir alışkanlık olduğunu söyler (Amedi Galib Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*, 1802: 18-A). Böylece sahne oyunları; tiyatro, opera ve drama olarak üçe ayrılmaktadır.

Avrupa toplumları tarafından tiyatroların sergilendiği yerlere önem verilmektedir. Tiyatroların güzel, büyük binalar olmasına dikkat edilmektedir. Şehirlerde farklı sanat dallarına hitap eden binalar mevcuttu. Londra'yı tanıtan Mahmut Raif Efendi, şehirde sekiz ya da dokuz tiyatro salonu olduğunu söylemektedir (Yalçınkaya, 1994: 433). Bunlar içerisinde ilk yapılan ve en büyüğü İtalya opera binasıdır. Drury Lane ve Covent Garden gibi yerlerde de bu binaya benzer güzellikte ve büyüklükte yapılar olduğunu söyler. Küçük salonlar ise yaz aylarında küçük gösteriler için kullanılmaktadır.

Oyunların içeriği sadece Avrupa coğrafyası ve Hıristiyan dini ile sınırlı kalmamaktadır. Farklı coğrafyalara ve geçmiş yıllara ait tarihi olaylar sahnelenmektedir. Ebubekir Ratib Efendi Temeşvar'da izlediği bir oyunda, Makedonyalı İskender ve İranlı Darius'un savaşının sahnелendiğini anlatmaktadır (Uçman, 2012: 30). Oyuncuların, o dönem giyilen kıyafetleri giydiklerini ve o dönem konuşulan dili kullandıklarını söylemektedir. Elçi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin dahi oyununun yapıldığını, Arap kıyafetlerinin ve dilinin oyunlarda kullanıldığını belirtmektedir. Gene İspanya kralının oğluna ait bir aşk hikayesi, coğrafyanın kıyafetleri ve diliyle gösterilmektedir. Ancak böyle oyunlar, Üç Kral Günü (6 Ocak) gibi özel günlerde icra edilmektedir.

Moralı Esseyit Ali Efendi de Paris'te katıldığı bir tiyatrodaki Abbasi İmparatorluğu döneminde geçen bir oyunu izlediğini aktarmaktadır. Oyunun Voltaire telifli olduğunu belirten elçi, oyunu özet olarak anlatmıştır. Bu oyun Abbasi Halifeliği'nin yıkılmasından sonra Mısır ve Şam bölgesinde ortaya çıkan karışıklığı anlatmaktadır. Papa'nın teşvikiyle altı yüz yıllarında, o dönemin Fransa kralı Mısır'a saldırır. Ancak Fransa kralı ve eşi esir olur. Kral fidye ödeyerek kendini kurtarır. Daha sonra Selahattin Eyyübi ortaya çıkar ve Kudüs şehrini Fransızlardan alır. Sonra Emir Mehmet adında bir Müslüman ile esir düşen bir Fransız generalin kızı arasındaki aşka oyun içerisinde değinilir. Esir generalin oğlu kız kardeşini kurtarmak için Kudüs'e gelir. Kardeşini kurtaracakken, kız kardeşinin Emir Mehmet ile sevgili olduğu ve gönüllü olarak Kudüs'te kaldığı anlar. Daha sonra Emir Mehmet sevgilisini, erkek kardeşi ile yan yana görür. Kıskançlık krizine girerek zehirli hançer ile sevgilisini öldürür. Ardından esir general huzura getirilir, kızının yanındaki oğlu olduğunu söyler. Emir Mehmet ise büyük bir pişmanlık ve üzüntü içerisinde kalır. Elçinin anlattığı bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere İslam Medeniyeti'nin halifelik devleti, iç karışıklıklar, Selahattin Eyyübi'nin Kudüs'ü alışı gibi konulara oyunda yer verilmektedir. Elçi, oyuncuların Arap kıyafetleri giydiğini ve sahnenin döneme uygun yapıldığını belirtir. Sahne izleyiciye o dönemde yaşıyor hissi vermektedir (Moralı, 1913: 31).

Mustafa Rasih Efendi, Rusya'da oyunların “*camekan hamam misüllü*” sahnelerde oynandığını tarif etmektedir (Karakaya, 1996: 87). Oyuncuların kıyafetleri ve mekan tasarımı elçi tarafından beğenilmiştir. Oyunların başlangıç, bitiş ve aralarında, tavandan perdenin indiğini söylemektedir. Böylece oyuncular gelecek sahne için hazırlanmaktaydı.

Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere Avrupa’da gösterilen sahne oyunlarında sadece Avrupa coğrafyası ve dini ile sınırlı kalınmamaktadır. Başta İslam dini coğrafyası olmak üzere İspanya, Afrika gibi farklı bölgelere ait oyunlar sahnelenmektedir. Başka kültürlerin, dinlerin hikayeleri konu edinilmektedir. Kıyafetleri konunun geçtiği bölgelere göre tasarlanmaktadır. Sahnenin dekorları hikayenin geçtiği yıla göre uygun şekilde oluşturulmaktadır. Bu gerçekçilik sayesinde gösterileri izleyen halk okuma yazma bilmese bile farklı coğrafya ve kültürlerle ait önemli bilgiler edinmektedir. Farklı dinlerin önemli kişilerin hayatını öğrenmektedir. Başka medeniyetlerin tarihi, önemli şahsiyetleri, giyimleri hakkında o medeniyet topraklarına gitmeden tiyatro ve opera aracılığıyla bilgiye ulaşmaktadır.

Oyunlarda işlenen konular aynı zamanda yöneticilerin eleştirilmesine imkan sağlamaktadır. Ebubekir Ratib Efendi “...eğer kral ve ceneral ve ricallerden birisinin bir ayıp ve kusuru dahi olursa, lu’b ve hikaye aralarında bazı fıkralarda ima ve telmih ile ikaza dahi murahhas olmalarıyla...” sözlerinden yöneticilerin yanlış yaptığı takdirde, sahnelerde konu olarak anlatıldığını belirtmektedir (Uçman, 2012: 30). Bu yıllarda yöneticiler meşruiyetlerini hala tanrı iradesinden almaktaydılar ve kendilerinde bu kutsallık vardı. O yüzden yönetimlerinin sorgulanması düşünülemezdi. Oysa tiyatro oyunlarında yanlışlarının anlatılıp, halkın eğlence konusu olmaları yöneticilerin kutsallığının sorgulanmasına imkan vermekteydi. Mahmut Raif Efendi de “*Yasalar katı bir şekilde incelense de herkesin istediğini söyleme ve yazma özgürlüğü var; yasa ihlali olmadan itibarlı kişiler isim vermeden eleştirilebiliyor. Kral da her gün karikatürlerde görülen bu aşağılamalardan muaf tutulmuyor.*” diyerek kutsal devlet algısının yıkıldığı daha ziyade sorgulanabilen bir devlet yapısının var olduğunu göstermektedir (Yalçınkaya, 1994: 430).

Yukarıda kısaca değinilen Voltaire ait hikayede Morali Esseyit Ali Efendi önemli bir durumun bilinçsiz bir şekilde tespitini yapmaktadır. Elçi, bir sahnede halkın duygu ve düşüncelerinin nasıl değiştiğini sefaretnamesinde anlatmaktadır. İhtiyar generali ve oğlu arasında dokunaklı konuşmaların geçtiğini “*ve bunun üzerine komedyaya içerisinde matem haneye döndüğü*” ifade eder (Morali, 1913: 31). General ve oğlu arasında geçen sözlerden, Fransızların aynı duyguları aynı anda hissettikleri anlaşılmaktadır. İletişim aletlerinin günümüzde olduğu gibi yaygın olmadığı bu dönemde, insanların aynı duyguları aynı zamanda hissetmeleri neredeyse olanaksızdı. Bir şehirde olan bir olaydan aylar sonra belki yıllar sonra devletin diğer bölgelerinin haberi oluyordu. Bu da organize bir tepkinin oluşmasına imkan vermemektedir. Oysa sahne oyunları sayesinde yüzlerce, binlerce insan aynı anda benzer duyguları hissetmekteydi. Bu iletişim gücü sayesinde, halk tepkisini organize bir şekilde ifade edebilmekteydi. Böylece halkın farklı kesimleri tiyatro ve opera gibi icra edilen oyunlar aracılığıyla örgütlenebilmektedir. Morali Esseyit Ali Efendi “*...görölmüş şey olmaduğundan zevkiyattandır*” sözüyle, oyunların zevk için yapıldığını belirtmekteydi (Morali, 1913: 29). Oysa bu açıdan sahne oyunları, Morali Esseyit Ali Efendi’nin belirttiği gibi ‘zevkiyattan’

çıkarak bir ihtiyaca dönüşmektedir. Krallar, yöneticiler oyun konusu edilip eleştirilmekte, tanrıdan aldığı kutsal egemenlik anlayışı karikatürize edilerek eğlence unsuru haline getirilmektedir. Aynı duygular aynı anda hissedilip, benzer tepkiler verilerek, halk organize hale gelmektedir.

Sahne oyunları halk için büyük bir gelir kapısıdır. Kadın ve erkek oyuncular sahnelerde görev yaparak gelir elde edebilmektedir. Oyuna gelenlerden belirli bir ücret alınmaktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Françelinin bizi seyr için gerek bahçe olsun gerek komediye olsun girmek için akçe ile kâğıt iştirâsıyla dahil olanlar altı bin ve sekiz bin nüfus oldukları muhakkak olup gittiğimiz mahal bit pazarı gibi*” diyerek oyunlara gelenlerin ilgisini bit pazarındaki kalabalığa benzetmektedir (Moralı, 1913: 44). Esseyit Ali Efendi kendisine olan ilgi yüzünden özellikle tiyatro ve bahçe gezmelerine davet edildiğini söylemektedir. Kendisini takip eden insanlardan böyle para alınmaya çalışıldığını ifade etmektedir. “*Bir şahıstan üç franka almak âdet iken bizim için olan cemiyet gecelerinde beşer franka ki üç kuruştan ziyâde olup altı bin şahıstan bir gece zarfında alman mebâliğ ne miktara bâliğ olduğu ednâ teemmül ile âşikâr olur*” (Moralı, 1913: 42). Böylece özel gösterilerde, bilet fiyatlarında artışa gidildiği anlaşılmaktadır.

Elçilerin bazıları tiyatro biletlerini alabilmek için fazla para harcamıştır. Bu durum kendilerine ayrılan elçilik bütçesinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Yusuf Agah Efendi, “*bu abd-i aciz bazı kere yüz gurusı komediye ve opera seyirlerine sarf ider...*” diyerek sanat oyunlarına harcadığı miktarı aktarır (Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*, 1797: 15-B). Buradaki sözünden oyunlara ne sıklıkla ne kadar harcadığı anlaşılmamaktadır. Ancak Yusuf Agah Efendi’nin yıllık bütçesi elli bin kuruş olduğu göz önüne alındığında, bir oyuna ‘yüz gurus’ harcadığını söyleyerek şikayette bulunmaktadır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere sahne oyunlarının ekonomik hayat üzerinde önemli bir yeri vardır. Sahne oyunları sayesinde sahne tasarımından, oyunculara kadar farklı meslek grupları ortaya çıkmaktadır. Ekonomik hayata katılım sağlanarak işsiz insan sayısı azalmaktadır. Oyunlardan kazanılan gelirlerle daha büyük yatırımlar yapıp, görkemli binalar ve sahneler inşa edilmektedir.

Tiyatro ve opera oyuncuları küçük yaşlarda eğitim alarak bu mesleği icra etmektedir. Özellikle yetimhanelerde asker veya çiftçi olamayacağı düşünülen çocuklar, sahne sanatları için eğitim almaktadır. Abdurrahim Muhib Efendi bu çocukları anlatırken “*...Ve bazıları dahi opera ve komedy tabir olunur rakkashanelerde oyun ve raks talim edilip, kullanıllar.*” diyerek durumu açıklamaktadır (Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*, 1920: 52-A). Özellikle kız çocukları asker olamayacağı için buralarda eğitim almaları sağlanmaktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi de katıldığı bir cenaze töreninde, sahne oyunları eğitimi almış öğrencilerin diploma aldıklarını aktarmaktadır. Sahneye çıkan öğrenciler aldıkları eğitime

uygun olarak danslarını, gösterilerini icra etmişlerdir. Ardından “*Cumhur tarafından birer hediye i'tâ eyledi.*” diyerek, yöneticilerin mezun olanlara keman, saz ve tülbent gibi hediyeler verdiklerini belirtir (Moralı, 1913: 43).

Küçük yaşlarda eğitim verilerek, sahne sanatçıların yetiştirilmesinin sağlanması, bu oyunlara verilen önemi göstermektedir. Diploma verilmesi oyunları icra eden sanatçıların sayılarının belirli standartlar içerisinde kalınmasına imkan sağlamaktadır. Bu belirtilmese de belki oyunları oynayan sanatçılar sıradan kişiler değil de, eğitim almış kişilerden oluşabilir. Hediyelerin cumhuriyet yöneticileri tarafından verilmesi, sahne oyunlarının üst düzey yöneticiler tarafından desteklendiğini göstermektedir.

Avrupa toplumlarında gündüzleri ve sıcak aylarda bahçeler ve mesire alanlarında vakit geçirilmekteydi. Geceleri ve soğuk aylarda ise kapalı mekanlarda bulunulmaktaydı. Akşam yemeğinden sonra tiyatro sahnelerine gidilmekteydi. Ahmet Azmi Efendi Berlin şehrinde, “*Bizi eğlendirmek için mevsimi şitada hayalhaneye gidildi*” demiştir (Azmi, 1790: 38). Buradan anlaşılacağı üzere, kış aylarında tiyatrolara gidildiği anlatılmaktadır. Benzer ifadeyi Abdurrahim Muhib Efendi de kullanmıştır. Elçi yaz aylarında bahçelere gidildiğini, kış aylarında ise opera ve tiyatroya gidildiğini söylemiştir. İki örnekten de kış aylarında tiyatro sahnelerine gidildiğinin çıkarımı yapılabilmektedir. Amedi Galib Efendi, Peşte şehrinde önce bahçeleri gezdirdiklerini, sonrasında “*...ve komediyeye âdemîsini gönderip ol gece tertîb olunan lu'biyyât sâzlarına ...*” diyerek tiyatroya gittiklerini söylemektedir (Galib, 1802: 18-A). Moralı Esseyit Ali Efendi'nin “*...gündüzleri bağ ve bağçe giceleri balolar ve komediye gidildi.*” sözünden gece saatlerinde tiyatro sahnelerine gidildiği anlaşılmaktadır (Moralı, 1913: 12).

Tiyatro, opera gibi sanat dalları yalnız sahnelerde icra edilmemekteydi. Bu gösteriler cenaze törenlerinde dahi yapılmaktaydı. Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Fransız bir generalin cenaze töreninde karşılaştıklarıyla bu durum açıklanmaya çalışıldı. Hocha namındaki bu general Rhin nehri tarafında gerçekleşen bir savaşta ölmüştür. Vekiller ve bazı yöneticiler ile bu cenaze törenine davet edilmiştir. Elçi cenaze töreninde şu sözleri söyleyerek “*Müdirân-i hamseden mâadâ ekser nâs ve hatta süferâ dahi âdet-i zemîme-i küffârüzre siyah pûş idiler. Matem musikîsi ile hırâşende-i cân olarak gider iken esnâ-yırâhda bir yığın yeşil ağaç dalı yığıp her gelene birer dal verirler idi.*” kendisi ve bazı vekiller hariç herkesin siyah bir örtü giyindiğini ve yeşil bir dal aldığını anlatır. Siyah örtü ve yeşil dal konusunda “*Kulunuz iltifat etmedim.*” diye belirtir. “*ceneralî mesfûrun alçıdan suretini dahi yaptınp libas-ı âdi ve kılıç ve âlât-ı harbletezyîn etmişler imiş.*” Ölen generalin bir suretinin yapıldığını ve etrafının kılıç ve harp eşyaları ile süslendiğini açıklar. “*Matemli bir fasl-ı musikîcrâ ve yirmi kadar kızların başlarında al kurdela ve boyunlarında siyah bürüncükten birer yemeni âvîze etmişler idi.*” Daha sonra girişte alınan yeşil dalların generalin sureti etrafına dizildiğini ve kendisinin bu etkinliğe katılmadığını anlatır. Gördüklerinden etkilenen elçi bu durumu Hıristiyanlık ile

bağdaştıramamaktadır. “*El hâletühâzihi Françe cumhurunun tavr u revîş ve harekâtleri iki bin sene mukaddem alem-i cahiliyyette Roma tarafında zuhûr eden Yunanîleretaklîd ve hatta elbise-i acîbe-i resmîyeleri dahi onlara mahsûs olan halettedir*” (Moralı, 1913: 42). Elçi bu töreni pagan ayinlerine benzetmektedir. Aslında Paris’te gerçekleşen bu durum cenaze törenlerinde dahi Hıristiyanlık dininin referans alınmadığını göstermektedir. İnsanlar dünyevi yaşamda etkilendikleri sanat hareketleriyle ölümlerini gömmektedir. Bu tören, Avrupa toplumlarında dini hükümlerin kamu hayatından çekildiğini gösteren önemli bir örnektir.

Sahne oyunlarından önce genellikle davetlere, balolara katılmak gelenek haline gelmişti. Çeşitli balo ve davet sınıfları olmakla birlikte toplumun her kesiminden katılanlar olmaktadır. Elbette ki yönetici ve varlıklı kişilerin davetleri daha gösterişli bir hal almaktaydı. Mahmut Raif Efendi İngiltere’de törenlerin az gerçekleştiğini belirtmekle birlikte, kralın ve kraliçenin doğum günlerinin kutlandığını anlatır. “*Dışişleri Bakanı Lord Grenville, aynı gün yabancı bakanlara şahane bir yemek veriyor; akşamundaysa kraliçe bütün saray mensuplarını ve yabancı bakanları davet ettiği bir balo düzenliyor.*” (Yalçınkaya, 1994: 427). Mustafa Rasih Paşa elçilik için gittiği Rusya İmparatorluğu’nda, çarıçe tarafından kendisi adına bir davet gerçekleştirdiğini anlatır. “*Düvel-i nasarada adet-i mü’lefeleleri olan bala namıyla cem’iyyetleri her diyarında vakı olduğu raykandır.*” sözleriyle balonun her yerde var olduğunu açıklamaktadır (Karakaya, 1996: 85). Giritli Aziz Ali Efendi’nin de bir akşamüzeri Reck’te çay ve baloya katıldığı ve “*Kraliçe de gelmişti.*” sözlerinden kraliçe ve soylularında bu davetlere katıldığını anlaşılmaktadır (Schmiede, 1980: 16). Ebubekir Ratib Efendi davetlere kral ve kraliçe katılıyorsa, salona girdiklerinde davetliler tarafından alkışlandıklarını “*kral baloya geldikte cümle huzzar el çırparlar...*” sözleriyle ifade eder (Uçman, 2012: 19). Elçi Peşte şehrinde Rode adlı bir karnavala katılmıştır. Rode Karnavalı ile kastedilen maskeli davettir. “*Rode dedikleri erbain eyyamında kanaval tabir ettikleri eyyamı hakıyyede ala vü edna ve zükür ve inas, kral ve cenrale varınca herkes galta çehresi gibi kimi zişt ve kimi hubve kimi dü-ser ü çarçeşm olarak ziyade bed ve kimi mergubçehreler giyip bazı mahallerde böyle eşkali acibe cemiyet ce raks ve devr etmeleriyle ona derler. Kral ve kraliçe dahi bu kıyafetlere girer, ayıp değildir, birbirlerine latife ederler.*” (Uçman, 2012: 42). Yöneticilerin dans etmesi, farklı kıyafetler giymesi halk tarafından hoş bir davranış olarak görülmektedir. Ebubekir Ratib Efendi, “*kral ve evlarına varınca eali ve esafil raks talim etmeleriyle, beynlerinde ayb olmayup Memduh olur ve raks bilmemek ve etmemek aybdır...*” sözleriyle davetlere saraylıların katıldığını ve dans etmenin makbul bir uğraş olduğunu açıklar (Uçman, 2012: 19). Avrupa toplumlarında dans etmek marifet olarak görülmektedir. Benzer örneği Moralı Ali Efendi de vermektedir. “*Bunlarda raks marifetten olup ayıp ve ârdan değildir.*” demektedir (Moralı, 1913: 47). Tiyatro ve opera sergilenen gösterinin benzerleri davetlerde ve balolarda yönetici sınıf tarafından taklit edilmekteydi. Bu da sanatçıların yönetim tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmesine imkan sağlamaktaydı.

Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Varşova’da; “...*Ekseri balo namıyla kibar küme hanelerinde cemaat idüp, o mukavle(?) cemayitlerde ricaliyle nisvanları beraber çift çift raks ve ahenk itmek...*” ifadesini kullanmıştır (Vahit, 1806: 45). Davetlerde erkekler ve kadınlar beraber dans etmektedir. Ebubekir Ratib Efendi Sibirya şehrine varduktan sonra ikinci gecesinde “*balo dedikleri bir cem’iyyettir ki, ona mahsus mahal olmakla rical ü nisvan ve kibar ü beğzadeganından anda cem olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksan olurlar.*” Demiştir (Uçman, 2012: 19). İkişer dörder şeklinde gerçekleşen bu danslarda kırk elli çiftin dans ettiği dahi olmaktadır. Napolyon Bonapart’ın İtalya seferi dönüşünde de bir balo düzenlenmiştir. “*bir iki mahalde tertib olunan sazlar ahenge ağız eylediklerinde, dört zen ve dörtfrenk karşı karşı raks ibtidar ve bir odada iki üç takım raks ile yarım saat kadar safainasır olunduktan sonra...*” sözleriyle davet için dansın ne kadar önemli olduğunu açıklamıştır (Moralı, 1913: 46). Dans, Avrupa toplumları için gençliğin, sağlığın ve hızın simgesiydi. Askeri okullarda vücudun hızlı hareket etmesi için dans dersleri verilmekteydi. “*Esas galebe çapukluktan ibaret olmağla raks dahi çabukluğa vesile olduğundan raksı talim ederler.*” (Arıkan, 1996: 30).

Davetlere akşam yemeğinden sonra gidilir, gece yarısına kadar kalınırdı. Abdurrahim Muhib Efendi bu durumun bazen sabahlara kadar sürdüğünü şu sözlerle anlatmaktadır; “*ta’amdan sonra sayfise bağçe vesa’ir sahralara seyre ve kış ise opera ve komedy ve balo ve ba’dcem’iyet olan hanelere varubnuşf-ı leylden iki ve üç ve altı sa’atya’ni sabaha kadar güzarende-i vakt olurlar.*” (Kürel, 1997: 195). Moralı Esseyit Ali Efendi, “*...saat dörde kadar tenavül, taam ve badel hitam dahiliyye vekili dairesinde zenanı kiberadan ibaret olan balo seyrine cümle azimet olup, gece saat dokuza kadar...*” (Moralı, 1913: 45). Ancak askeri öğrencilerin izin günlerinde ‘rakshane ve meyhane’ gibi yerlere gitmeleri yasaktır.

Bu davetlerde kural olarak kadınlar sandalyede oturarak sofrada yemek yiyebilirken, erkekler ayakta beklemekteydi. Moralı Esseyit Ali Efendi bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır. “*...sofrada zenandan gayri bir ferdkuud etmeyip frenkler ayak üzerinde karıların ita eyledikleri taam ve meyve ile minnettar olurlar.*” (Moralı, 1913: 47). Zaten Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi de bu durumun Avrupa genelinde bir kural olduğunu aktarmaktadır (Vahit, 1806: 45). Kadınlar masalarda oturabilirken, erkekler ayakta beklemekteydi. Abdurrahim Muhib Efendi’de erkek ve kadın demeden Fransızların yemek yerken oturmadıklarını, hareket halinde olduklarını aktarır (Kürel, 1997: 194). Yemek aralarında sürekli dans etmekteydiler. Gecenin geç saatlerine kadar kağıt ve dans oyunları icra edilmekteydi.

Sonuç

Avrupa sosyal hayatının en önemli unsurlarından biri tiyatro, opera ve balo gibi sahne oyunlarıdır. Sahne oyunları Avrupa coğrafyası ve Hıristiyanlık dini ile sınırlı kalmamaktadır. Bu nedenle okuma yazma bilmeyen izleyiciler bile farklı medeniyet ve coğrafyalara ait

hikayeleri öğrenebilmektedir. Bu sayede toplumun bilgi seviyesi yükselmektedir. Elçilerin gittiği yıllarda insanlar arasında iletişim kısıtlıdır. Bundan dolayı toplumların iletişim kurup, organize olması zor bir durumdur. Oysa sahne oyunları sayesinde halk, aynı anda aynı duyguları hissedip benzer tepkileri verebilmektedir. Bu sayede yöneticilerine karşı organize eylemler yapma imkanı doğmaktadır. Oyunlarda başta kral, kilise yöneticileri ve soylular olmak üzere devlet yöneticileri karikatürize edilip, oyunlar aracılığıyla eğlence unsuru edilmektedir. Bu da yöneticilerin tanrıdan aldıklarını iddia ettikleri meşruiyetlerinin sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır. Yöneticilerin emirleri ve yönetim tarzları sorgulanmaktadır. Dolayısıyla sahne oyunları sayesinde yönetimin dini meşruiyeti zayıflamakta ve yerini dünyevi unsurlar almaktadır.

Kaynakça

Yazma Eserler

Abdurrahim Muhib Efendi, *Küçük Sefaretnamesi (Fransa Sefaretnamesi)*. (1920) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, No: 834, İstanbul.

Ahmet Azmi Efendi. (1790). *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Amedi Galib Efendi, *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi*. (1802) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, İstanbul.

Moralı Esseyit Ali Efendi. (1913). *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi. (1806). *Fransa Sefaretnamesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. (1797). Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Ali Emiri Kısmı, No: 840, İstanbul.

Bibliyografya

Arıkan, V. S. (1996). Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası". Doktora Tezi (Yayınlanmamış). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul.

Halil Nuri Bey. (2015). *Nuri Tarihi*. Hazırlayan: Seydi Vakkas Toprak, 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Üç S Basım Matbaacılık, Ankara.

Karakaya, Y. (1996). Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Schmiede, H. A. (1980). Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi. 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uçman, A. (2012). Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi. 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Makale

Küveli, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar*, 194:177-197.

Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 407: 357-410.

Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433: 385-434.